

«ترتیب کار مدارس و مکاتب» به روایت نشریه «تربیت»

[سال ۱۲۸۲ ه.ش - ۱۳۲۱ ه.ق]

● مهرداد فردیار*

اشاره

با شکل‌گیری و افزایش تعداد مدارس جدید در دوره مظفری، حمایت رسمی شاه و صدراعظم و نیز تلاش‌های مؤسسان و مدیران مدارس جدید، موضوع خطوط کلی راهنمای آموزش و جزئیات مربوط به آن از اهمیت بیشتری برخوردار شد. نمونه‌ای از این تلاش‌ها، قبل از دوره مشروطه در خصوص نظارت و مسئولیت وزارت علوم و معارف بر دبیرستان‌ها (علمیه مظفریه، علمیه ادب، مظفریه علمیه و علمیه ثروت) و مدارس ابتدایی (رشديه، شرف و کمالیه) شهر تهران بود که شامل نکات جالبی از قبیل نشانی محل قرارگیری مدرسه، عنوان‌های درس‌ها، مدت تحصیل و تعطیلات است که در روزنامه «تربیت» در سال ۱۲۸۲ (۱۳۲۱ ق) منتشر شد. در این یادداشت به متن کامل آن اشاره می‌شود. تلاش‌هایی از این نوع، بعدها به‌صورت نظام‌نامه مدارس و سپس در قالب قوانین و مقررات تصویب و منتشر شدند.

□ مقدمه:

علوم جدید در دوره قاجار از طریق حمایت دولت‌مردان و نهادهای دولتی در ایران پا گرفت و گسترش نسبی یافت. اعزام دانشجویان به کشورهای اروپایی و استخدام مستشاران خارجی در امور نظامی که از اوایل دوره قاجار معمول گشت، امری بود که با حمایت دولتی تحقق یافت. همچنین، نخستین مدارس آموزش نظامی همچون مدرسه دارالفنون و دیگر مدارس نظامی که در آن‌ها علوم جدید آموزش داده می‌شدند، در شمار مدارس دولتی بودند؛ یعنی هزینه‌های اداره مدرسه را دولت ایران پرداخت می‌کرد و کسانی که در این مدارس تحصیل می‌کردند، ملزم به پرداخت هزینه تحصیل نبودند (تاره، ۱۳۹۳: ۱۶۴).

* پژوهشگر در حوزه تاریخ تعلیم و تربیت fardyar@gmail.com

در نقد مدارس قدیم، مدرنیست‌های [نوبین‌گراهی] ایرانی که دیدگاه چندان رمانتیکی نسبت به شرق نداشتند، به سه مشکل عمده توجه کرده‌اند: برنامه درسی، روش آموزش و کیفیت معلمان. در مجموع، روشنفکران ایرانی همچون دیگر هم‌جبهه‌ای‌هایشان در تمام خاورمیانه، در اینکه آموزش را علاج تمام مشکلات کشور و ملتشان می‌دانستند، یک‌صدا بودند (مناشری، ۱۳۹۷: ۸۰ و ۸۲).

در سال ۱۳۱۵ قمری انجمنی با هدف تأسیس مدارس جدید و توسعه معارف در تهران و در دورهٔ صدارت میرزا علی خان امین‌الدوله تشکیل شد که به نام انجمن معارف مشهور گردید و بانی مدارس جدید در تهران شد. این انجمن در دورهٔ حیات خود اقدامات مفید فرهنگی مهمی در راه تأسیس و گسترش مدارس نوین انجام داد (زنگنه و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۵۹-۲۶۰). این مجلس نخست به نام «انجمن تأسیس مکاتب ملیه» نام‌گذاری شده بود. اعضای انجمن معارف هر یک تلاش کردند تا مدرسه‌ای در تهران تأسیس کنند. انتشار خبر حمایت صدراعظم از مدرسه‌های نوین باعث شد اعانه‌ها و کمک‌های مالی قابل ملاحظه‌ای برای این مدرسه ارسال گردد (تاره، ۱۳۹۳: ۱۶۹). انجمن معارف اجرای نظام‌نامه معارف دربارهٔ مدارس را بر عهده داشت تا آن‌ها را از هر جهت تحت نظارت خود قرار دهد. هیئت اصلاح معارف نیز می‌خواست در مدارس اصلاحاتی انجام دهد (محبوبی/اردکانی، ۱۳۷۰: ۳۸۷-۳۸۸).

از جمله اقداماتی که [برخی از] مؤسسان مدارس نوین انجام دادند، انتشار نظام‌نامه‌های مدارس بود. در این نظام‌نامه‌ها که از سوی هر مدرسه‌ای به‌صورت مستقل منتشر می‌شد، تلاش بر آن بود که والدین دانش‌آموزان از سازمان آموزشی و چگونگی ادارهٔ مدرسه آگاه شوند. برنامه‌های درسی که برای آموزش دورهٔ ابتدایی در نظر می‌گرفتند، گاه بسیار مفصل بود (تاره، ۱۳۹۳: ۱۷۰).

از مهم‌ترین پژوهش‌های انجام‌شده دربارهٔ نظام‌نامه‌ها، مقالهٔ «آیین‌نامه‌ها و نظام‌نامه‌های آموزشی مدارس ملی پیش از انقلاب مشروطه» (تاره، ۱۳۹۴) است که در آن نظام‌نامه‌های «مدرسهٔ خیریهٔ رئیس‌الاطبا»، «نظام‌نامهٔ مدرسهٔ مبارکهٔ اسلام تهران»، «نظام‌نامهٔ مدرسهٔ مبارکهٔ ایرانی روسی نوروز دربلاد قفقاز»، «نظام‌نامهٔ مدرسهٔ مبارکهٔ محمدیهٔ شوشتر»، «نظام‌نامهٔ مدرسهٔ لقمانیهٔ تبریز»، «منتخبات نظام‌نامهٔ مدرسهٔ کمال تبریز»، «نظام‌نامهٔ مدرسهٔ متبرکهٔ سادات»، «نظام‌نامهٔ مدرسهٔ مبارکهٔ افتتاح باقریهٔ دارالسلطنهٔ اصفهان»، «نظام‌نامهٔ مدرسهٔ رفعت»، «نظام‌نامهٔ مدرسهٔ افتتاحیه»، «نظام‌نامهٔ یومیهٔ مدرسهٔ افتتاحیه»، «نظام‌نامهٔ مدرسهٔ ابتداییه و علمیه»، «نظام‌نامهٔ دبستان سعادت در بوشهر» درج شده است. همچنین، می‌توان به نظام‌نامهٔ مدرسهٔ لقمانیهٔ تبریز (ناطق، ۱۳۷۵)، نظام‌نامه و پروگرام [برنامه] مدرسهٔ اتفاقیهٔ ایرانیان در تفلیس و نظام‌نامهٔ دبستان بهجت ایرانیان در لنکران (هاشمیان، ۱۳۸۸)، نظام‌نامهٔ مدرسهٔ رشديه (باقریان موحد، ۱۳۹۹)، رسائل نظام‌نامهٔ کل مکاتب محلات و کوجه‌ها (کیانفر، ۱۳۸۶)، نظام‌نامهٔ مدرسهٔ ایرانیان استانبول (کاشانی،

۱۳۹۴؛ دهنوی، ۱۳۹۸). نظام‌نامه مدارس اصفهان (ایمانیه، ۱۳۹۹)، نظام‌نامه مدرسه باقریه اصفهان (معمدی، ۱۳۸۶) و ... اشاره کرد.

در اولین قوانین آموزشی این دوره، خطوط راهنمای کلی مدارس جدید بر پایه ایدئال‌های روشنفکران وضع شد. (مناشری، ۱۳۹۷: ۱۲۶) باید توجه داشت، این قوانین را نباید با مفهوم امروزی از قانون، به معنای تصویب توسط نمایندگان مجلس، یکسان در نظر گرفت.

شایان ذکر است، تعدادی از نظام‌نامه‌های مدارس آن دوره به‌صورت کتابچه یا در مطبوعات آن دوره به‌صورت کامل یا گزیده نیز چاپ شده‌اند که از منابع مهم تحقیق در این زمینه محسوب می‌شوند. روزنامه‌ها از دوران مظفری نقش مهمی در تشویق بنیان مدارس نوین و گسترش آن داشتند.

مطالبی نیز در روزنامه‌ها به اخبار مدارس ملی اختصاص داشت. روزنامه تربیت که از روزنامه‌های غیردولتی چاپ تهران به شمار می‌آمد و نیز روزنامه‌هایی همچون «حیل‌المتین»، اطلاع، اختر و ادب» به‌صورت پیوسته اخبار فعالیت مدارس و افتتاح مدارس نوین را درج می‌کردند (تاره، ۱۳۹۳: ۱۶۹). یکی از نشریات مهم در این زمینه، «تربیت» است که مورد توجه برخی از پژوهشگران قرار گرفته است. می‌توان به مقاله «بررسی نهضت مدارس نوین» در روزنامه «تربیت» (نجاری، ۱۴۰۰) اشاره کرد.

□ روزنامه تربیت

اولین شماره نشریه تربیت توسط محمدحسین فروغی در پنج‌شنبه یازدهم شهر رجب سال ۱۳۱۴ قمری و آخرین شماره آن، یعنی شماره ۴۳۴ در بیست‌ونهم محرم سال ۱۳۲۵ قمری منتشر شد. ۴۳۴ شماره این نشریه در مدت نه سال در شهر تهران منتشر شد. از ویژگی‌های تربیت این است که در آن روزگار برای نخستین بار، بنا به درخواست یک ایرانی و با اجازه وزارت جدید انطباعات، نشریه‌ای فارسی در ایران منتشر می‌شد که محتوا و نحوه مدیریتش با نشریاتی که پیش از آن منتشر شده بودند، متفاوت بود.^۱

در مرور نشریه تربیت با مطلبی با عنوان «ترتیب کار مدارس و مکاتب» روبه‌رو شدم که شامل نکات و دیدگاه‌های قابل توجهی درباره مدارس ملی و جزئیات مربوط به آن، قبل از دوره مشروطه، است (روزنامه تربیت، شماره ۲۹۱، دوم رجب سال ۱۳۲۱ ق) که متن کامل به شرح ذیل بازنویسی شده است:

۱. برای توضیحات کامل‌تر در این خصوص، به مقدمه بازنشر روزنامه تربیت مراجعه شود. ر.ک: تربیت (نخستین نشریه روزانه و غیردولتی ایران)، زیر نظر عبدالحسین نوائی، غلامحسین زرگری‌نژاد، هاشم آغاچری، سیدفرید قاسمی، عبدالله ناصری‌طاهری، حشمت‌الله منعم و جمشید کیان‌فر. ج ۱. کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. تهران.

برخی از موارد عبارت‌اند از:

- تشکیل مجلس معارف و اشاره به ساختار آن؛
- انتشار اخبار مربوط به معارف در روزنامه تربیت؛
- جزئیات مربوط به مدارس ملی دوره متوسطه (علمیه مظفریه، علمیه ادب، مظفریه علمیه، علمیه ثروت) و دوره ابتدایی شهر تهران (رشدیه، شرف و کمالیه)؛
- مدت تحصیل مدارس ابتدایی و متوسطه؛
- تقسیم‌بندی دوره متوسطه به دو دوره؛
- عناوین دروس دوره ابتدایی و متوسطه؛
- چگونگی دریافت گواهی اتمام دوره تحصیلی (تصدیق‌نامه و شهادت‌نامه)؛
- نحوه پذیرش دانش‌آموزان در دوره متوسطه؛
- توضیح مختصر درباره مدرسه ابتدایی سادات؛
- تعطیلات سال تحصیلی دانش‌آموزان؛
- سازوکار تخصیص بودجه به مدارس ملی شهر تهران.

متن مقاله ترتیب کار مدارس و مکاتب

(وزارت جریده علوم و معارف)

(ترتیب کار مدارس و مکاتب)

معارف و علوم، روش‌نمایی، بلکه روح ممالک و بلاد است و نظم و انتظام و صحت و درستی تام و تمام امور و مهمان جلیله دولتی و ملتی مؤکول و متوقف بر دانش و آگاهی باشد و در این گفته احدی را تأمل و تردید نیست؛ یعنی قولی است که جملگی بر آن‌اند. وزارت معظم علوم و معارف همواره در توسعه و تنقیح دوایر علمیه کوشیده. خاص بعد از جلوس میمنت مانوس اعلاحضرت قوی شوکت شاهنشاه معارف پناه مظفرالدین شاه خدادالله ملکه و سلطانه که بعضی مدارس و مکاتب مظفریه، به نام همایون خسروانی، به

وضع و اسلوب جدید دایر و مفتوح گشته تا مفتاح ابواب فتوح گردد و تدریجاً رو به کمال گذاشته، نواقص را رفع کند و مخصوصاً از یک سال قبل تاکنون مجاهدات شخصی جناب مستطاب اجل معظم نیرالملک، وزیر علوم و معارف ضاعف‌الله و جناب جلالت‌مآب اجل اکرم، مخبرالسلطنه، معاون وزارت علوم، دام اقبال‌العالی معین و معلوم است و ظاهراً تمام بزرگان و اعیان دارالخلافه از آن مساعی جمیله با خبر و مستحضر می‌باشند و نظام‌نامه که در طی شهر سال مزبور طبع و منتشر شده و موشح به‌دست خط آفتاب نمط ملوکانه بوده نیز گواه امین این گفته است و اکثر آن نظام‌نامه را دارند و ترتیبات صحیح آن را می‌دانند. مع‌ذلک حال حالیه مدارس و مکاتب، بلکه کلیتاً اداره علوم و معارف را به‌اختصار در این ورقه درج می‌کنیم که اسباب مزید توضیح باشد.

عجالتاً هفته‌ای یک روز مجلس معارف برای اجرای نظام‌نامه مدارس و مکاتب و شوری در امور علمیه و تکمیل نواقص کارهای هر مدرسه و مکتب در مرکز دایره معارف که کتابخانه قدیم دولتی و جنب مدرسه مبارکه دارالفنون است، منعقد می‌شود و آن روزهای پنجشنبه می‌باشد از سه ساعت به غروب مانده تا هر وقت که طول بکشد.

رئیس مرکز دایره معارف، جناب جلالت‌مآب اجل عالی، رضا قلی خان^۱، دام اقبال، وزیر علوم و معارف و رئیس مدرسه مبارکه [۱۳۳۷] است و هر کس کاری راجع به مدارس ملیه مظفریه داشته باشد و در این باب بخواهد سؤالی بکند و جوابی بشنود، هرروز که باشد، غیر از دوشنبه و جمعه، به این محل رجوع نماید، پذیرفته می‌شود و مانعی در کار نیست. اول قرارداد مجلس معارف این است که ماهی یک‌مرتبه، تمام اخبار راجع به مدارس و مکاتب، کلیه در روزنامه تربیت درج شود و از آن روزنامه نسخه‌های بسیار به مجلس معارف داده خواهد شد که مجاناً به اشخاص مخصوص که باید از حقایق امور مکاتب و مدارس مطلع باشند، بدهند و باز ممکن است در ظرف ماه خبری به‌دست آید و انتشار فوری آن لازم نماید، آن نیز نگاشته می‌شود و دخلی به امر ماهیانه ندارد. به‌عبارت‌اخری، قضیه مانع‌الجمع نیست و هر چه از این قبیل اخبار بیشتر بنویسیم، بهتر خواهد بود.

اما مدارس و مکاتب فعلاً چهار مدرسه متوسطه علمیه در چهار ضلع شهر دارالخلافه دایر و مفتوح شده که اسباب تسهیل کار مردم هر طرف شهر باشد و مجبور نباشند برای تحصیل، فرزندان خود را از محلات جنوبی به شمالی و از گذرهای مشرقی به مغربی فرستند و در صورت لزوم و همت ارباب خیر و سعادت، ممکن است این چهار باب مدرسه متوسطه علمیه شش باب و هشت باب بلکه بیشتر شود و اسامی چهار باب مدرسه علمیه دایر از این قرار است:

۱. علمیه مظفریه، ۲. علمیه ادب، ۳. مظفریه علمیه، ۴. علمیه ثروت.

۱. احتمالاً منظور رضا قلی خان نیرالملک است.

مدرسه علمیه مظفریه در خیابان معروف به خیابان امین خلوت واقع است و مدرسهٔ ادب در محلهٔ عودلاجان و مدرسهٔ مظفریهٔ علمیه در حدود دروازهٔ ۱ قزوین و مدرسهٔ ثروت در عباس‌آباد و در این چهار مدرسه علوم مقدماتی تحصیل می‌شود. علی‌العجاله سه باب مدرسهٔ ابتدایی نیز در تحت نظارت مخصوص و مسئولیت وزارت علوم و معارف است و اسامی آن سه مدرسه از این قرار است:

۱. رشدیه، ۲. شرف، ۳. کمالیه.

مدرسهٔ رشدیه در خیابان باغ‌وحش^۲ واقع است و شرف در محلهٔ سنگلج و کمالیه در حدود بازارچهٔ معیرالممالک و هر کسی می‌تواند فرزند خود را با کمال اطمینان به یکی از هفت مدرسهٔ مذکور در فوق بسپارد و امنای وزارت جلیلهٔ علوم و معارف را مسئول صحت عمل و تحصیلات آن مدارس بداند و باقی مکاتب مطابق فصل چهاردهم نظام‌نامهٔ سابق‌الذکر حکم ابتدایی دارد و در تحت ترتیب و قوانین نظام‌نامه در می‌آید و پس از انجام این مرام مطلب را اعلان و اعلام خواهیم نمود. همین‌قدر باید دانست که قبل از اظهار و اعلان انتشار، وزارت علوم و معارف قبول مسئولیت آن مکاتب را نمی‌نماید. لکن به‌طور حتم باید تمام مکاتب ملیهٔ مظفریه، بلکه مکتب‌خانه‌های سرگذر، در تحت نظارت وزارت علوم و معارف باشد و به‌موجب فصول نظام‌نامه‌ای مبارکه، موشح به‌دست‌خط همایون اقدس اعلا عمل نمایند و از اصلاحات مقرره پهلوی تهی نکنند تا نتایج حسنهٔ مزبوره حاصل شود و ابنای وطن از فواید و منافع دانش و بینش متمتع گردند و فهرست تحصیلات مدارس و مکاتب ابتدایی از قرار ذیل است [۱۲۳۸]:

- خواندن و نوشتن فارسی به‌طور صحیح؛
- تلاوت قرآن مجید با رعایت تجوید که علم قرائت باشد؛
- مسائل شرعیهٔ ضرورتی از اصول و فروع؛
- حساب تا تناسبات اربع؛
- دورهٔ مختصر جغرافیا؛
- کلیات تاریخ ایران و مخصوصاً سیره و حالات حضرت رسول اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله وسلم؛
- صرف و نحو زبان فارسی؛
- اخلاق در ضمن قصه و حکایتی که شامل آن باشد؛
- بدیهیات علوم در طی حکایات فارسی که ذهن اطفال را نزدیک به دریافت معارف کند؛

۱. برای اطلاع بیشتر دربارهٔ دروازه‌های تهران قدیم رجوع کنید به: معتقدی، کیانوش (۱۳۹۵). دروازه‌های طهران قدیم، با مقدمه‌ای از ویلیم فلور، پیکره، تهران.

۲. در محدودهٔ تقریبی خیابان سعدی جنوبی، برای اطلاع بیشتر دربارهٔ محدودهٔ خیابان باغ‌وحش در دورهٔ قاجار رجوع کنید به: بهرامی، لیلا و اکبری، مصطفی (۱۳۹۵). باغ‌های تهران و تأثیر تحول آن‌ها بر شهر. در پنجمین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری و شهرسازی.

- مشق خط؛
- سیاق به قدر کفایت؛
- دوره مختصر صرف عربی؛
- [و] عوامل یا دوره مختصر نحو عربی.

مدت تحصیل در مکاتب ابتدایی چهار سال است و شاگرد در سن هفت سالگی قبول می‌شود و در دوازده سالگی از مکتب خارج شده، به مدارس متوسطه علمیه می‌رود که به تحصیل مقدمات علوم پردازد یا از پی شغلی برود؛ اما فهرست تحصیلات مدارس متوسطه علمیه از این قرار است:

- اصول و فروع دین با ادله کافی و شرح لازم؛
- صرف و نحو زبان فارسی کاملاً؛
- صرف و نحو عربی نیز کامل؛
- منطق و عروض و معانی بیان؛
- انشا و ادبیات، عروض و قافیه؛
- اخلاق اسلامی؛
- ترجمه ظاهر آیات مبارکات با اشارات تفسیری؛
- ترجمه از عربی به فارسی و از فارسی به عربی؛
- جغرافیای کامل؛
- حساب با دلیل و جبر و مقابله؛
- هندسه و مثلثات؛
- اصول جراثقال و حکمت طبیعی؛
- تاریخ عالم؛
- مشق خط و سیاق؛
- زبان فرانسه به جهت تکلم و انشا و ترجمه.

مدت تحصیل در مدارس متوسطه علمیه پنج سال است و این مدت منقسم به دو دوره می‌شود: دوره اول سه سال است و دوره دوم، دو سال. شاگردان مدارس ابتدایی بعد از چهار سال تحصیل، همین که تصدیق و شهادت‌نامه از مدارس خود داشته باشند، اگر بخواهند داخل در مدارس متوسطه علمیه شوند، بدون تأمل و تردید، به محض ارائه و نشان دادن آن تصدیق پذیرفته می‌شوند. همچنین، شاگردان مدارس متوسطه علمیه اگر بخواهند به مدارس عالی‌تره، مراتب تحصیلات خود را کامل کنند و در طب و هندسه و غیره صاحب فن گردند، بی‌دغدغه به دیدن شهادت‌نامه قبول خواهند شد و اگر شاگردی در مکتبی که در تحت نظارت وزارت علوم و معارف نیست تحصیل کرده باشد و بخواهد

داخل در مدارس متوسطه علمیه گردد، قبول او موقوف به امتحان است. باید در وزارت جلیله معارف امتحان بدهد تا تکلیف او را از هر جهت معین نمایند. و باید دانست که مدرسه متبرکه سادات که در مقام خود مستغنی از توصیف و تعریف است، در درجه مکاتب و مدارس ابتدایی خواهد بود؛ یعنی شهادت نامه و تصدیق آن مدرسه نیز برای داخل شدن در مدرسه بالاتر قبول و ممضی است. و برای آنکه هیچ کار در این مدارس بی قاعده و خودسر نباشد، ایام تعطیل سال را، علاوه بر جمعه که مقرر است، نیز معین کرده و از این قرار است:

● عید نوروز، پنج روز تعطیل دارد. یک روز قبل از عید و روز عید و سه روز بعد از آن و روز سیزده.

● عاشورا، سه روز تعطیل دارد؛ روز تاسوعا و روز عاشورا و روز [۱۲۳۹] یازدهم.

● اربعین که در بیستم ماه صفر است، یک روز.

● قتل امام حسن علیه السلام که در بیست و هشتم ماه صفر است، یک روز.

● عید مولود حضرت رسول ص که در هفدهم ربیع الاول است، یک روز.

● وفات صدیقه طاهره سلام الله علیها که در سیزدهم جمادی الاولی است، یک روز.

● عید مولود اعلا حضرت شاهنشاه، دام ملکه که در چهاردهم جمادی الاخری است، یک روز.

● تولد حضرت صدیقه طاهره (ع) که در بیستم جمادی الاخری باشد، یک روز.

● عید مولود امیرالمؤمنین علی علیه السلام که در سیزدهم رجب است، یک روز.

● روز مبعث که بیست و هفتم رجب است، یک روز.

● عید مولود حضرت سیدالشهدا علیه السلام که در سیم [سوم] شعبان است، یک روز.

● شهادت حضرت امیرالمؤمنین (ع) که در بیست و یکم رمضان است، یک روز.

● عید فطر که غره شوال است، یک روز.

● عید اضحی که دهم ذی الحجه است، یک روز.

● عید غدیر که هیجدهم ذی الحجه است، یک روز.

این بود حالت حالیه و ترتیب امور مدارس و مکاتب ملیه مظفریه و امیدواریم که روزبه روز از حیث قوانین و قواعد مفیده تحصیل رو به تکمیل گذارد تا آنجا که فی الحقیقه به کمال رسد. نیز رجای واثق آن است که به همت طالبان ترقی و خیرخواهان مملکت دایره علوم و معارف دارای وسعت مطلوب گردد و فرزندان این کشور نیز مانند سایر ممالک به مقامات عالیه فضل و کمال و مراتب متعالیه حکمت و معرفت فایز شوند و از نتایج وخیمه جهل و نادانی آسوده و ایمن باشند.

۱. در واقع برای عید نوروز چهار روز تعطیلات در نظر گرفته بودند.

(اعلام راجع به مدارس و مکاتب)

مباشترین مدارس ملیه مظفریه باید اطلاعات لازمه مدارس خود را از هر جهت به دایره معارف بدهند و آن مدارس که امر وجوه و نقدینه آنها در تحت نظارت مخصوص اداره علوم و معارف است، قبوض ماهانه مدرسه را باید در اول هر ماه نوشته و به مرکز دایره معارف آورده تا ثبت شود و نشان نمایند و به مهر وزارت جلیله علوم و معارف برسد.

نیز محاسبه هر مدرسه باید فهرست قبوض را در مرکز دایره معارف به معتمدالسلطان، میرزا موسی خان، سررشته دار منشی باشی وزارت علوم و معارف، سپارد تا مبلغ صادر و وارد مدرسه معلوم گردد و کسر آن از صندوق معارف داده شود و بر عموم اهالی دارالخلافه نیز پوشیده نباشد که مدرسه شرف تا اول هذه السنه مجانی بود، اما از تاریخ مذکور مثل سایر مکاتب شهریه می گیرد.

نیز مستور و مخفی نماند که محض دعاگویی وجود مبارک اعلا حضرت شاهنشاه معارف پناه ارواحنا فداه و پاس انعامات ملوکانه، هر یک از [۱۲۴۰] مدارس و مکاتب هفتگانه مذکور در فوق، در هر ده نفر شاگرد یک نفر شاگرد از مردم بی بضاعت شهر یا ایتام، مجانی قبول خواهد کرد.

صورت نظام نامه که علیحده طبع و منتشر شده، محض تسهیل عمل مجدداً در نمره های بعد تربیت درج می شود تا همه کس از مندرجات آن باخبر باشد و اعلانی جداگانه هم محض بسط و مزید اطلاع اهالی دارالخلافه، شامل مطالب این مقاله و ترتیبات امور مدارس و مکاتب طبع و منتشر می گردد [۱۲۴۱].

۱. در ص ۱۳۲۸ شماره ۳۰۲ روزنامه تربیت مورخ چهارم شوال سال ۱۳۲۱ ق. در مورد ایشان چنین آمده است: «از آنجا که جناب معتمدالسلطان میرزا سید موسی خان سررشته دار مدرسه مبارکه دارالفنون و مدارس ملیه مظفریه و منشی باشی وزارت جلیله علوم و معارف در خدمات مرجوعه و زحمات مجلس معارف مداقت و اهتمامی لایق و شایان ظاهر ساخته و جناب مستطاب اجل اکرم افخم، نیرالملک، وزیر علوم و معارف ضاعاف الله، از سبک رفتار معزی الی خرسند گردیده، به استدعای جناب مستطاب معظم و تصویب نواب مستطاب اشرف ارفع والا عین الدوله، وزیر داخله ادام الله اقباله العالی سررشته داری مدرسه مبارکه دارالفنون و کلیه مدارس و مکاتب ملیه مظفریه را رسماً به عهده مشارالیه موکول و مفوض فرمودند و فرمان مهر لمعان همایون در این باب شرف صدور یافت.»

منابع

۱. محبوبی اردکانی، حسین (۱۳۷۰). تاریخ مؤسسات تمدنی جدید ایران (ج) ۱. مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران. تهران. چاپ دوم.
۲. ایمانیه، مجتبی (۱۳۹۹). گنج‌خانه معارف: بازخوانی و شرح نظام‌نامه‌های مدارس قدیمی اصفهان. مؤسسان، مدیران، نظام آموزشی و کتاب‌های درسی آن‌ها به انضمام تاریخچه مدرسه همایونی. ویرایش و تدوین نهایی محمود حسن‌نژاد. چشمه آفرینش. اصفهان.
۳. باقریان موحد، سید رضا (۱۳۹۹). مجموعه آثار میرزا حسن رشیدی تبریزی. طاهایا. قم.
۴. تاره، مسعود (۱۳۹۳). شیوه نوین آموزش ابتدایی در دوره قاجار. تاریخ علم، ۱۷.
۵. تاره، مسعود (۱۳۹۴). آیین‌نامه‌ها و نظام‌نامه‌های آموزشی مدارس ملی پیش از انقلاب مشروطه. پیام بهارستان (ویژه‌نامه حقوق). ۵.
۶. دهنوی، نظام‌علی (۱۳۹۸). تأسیس دبستان ایرانیان استان بول و تحلیل نظام‌نامه آن. مطالعات آسیای صغیر (ویژه‌نامه نامه فرهنگستان). ۷.
۷. زنگنه، آرش؛ رفیعی، امیر تیمور؛ لولویی، کیوان؛ دلریش، بشری (۱۳۹۹). انجمن معارف و مدارس نوین در ایران. جامعه‌شناسی سیاسی ایران. سال ۵، ۱۲.
۸. کیانفر، جمشید (۱۳۸۶). رسائل نظام‌نامه کل مکاتب محلات و کوچه‌ها. آینه میراث، ۳۶ و ۳۷.
۹. معتمدی، اسفندیار (۱۳۸۶). اصفهان؛ مدارس نوین و مفاخر آن. سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری. اصفهان.
۱۰. مناشری، دیوید (۱۳۹۷). نظام آموزشی و ساختن ایران مدرن. ترجمه محمدحسین بادامچی و عرفان مصلح. حکمت سینا. تهران.
۱۱. فانی، کامران (۱۳۶۲). زندگی طلبگی و آخوندی. نشر دانش، ۲۰.
۱۲. کاشانی، تقی‌بن‌محمد هاشم (۱۳۹۴). تربیت: به همراه دارالفنون، نخستین نظام‌نامه مدرسه ایرانیان. مقدمه و تصحیح و توضیح اسفندیار معتمدی. مدرسه. تهران.
۱۳. ناطق، هما (۱۳۷۵). کارنامه فرهنگی فرنگی در ایران. خاوران. پاریس.
۱۴. نجار، حمید (۱۴۰۰/۴/۱۳). بررسی نهضت مدارس نوین. در روزنامه «تربیت». تاریخ دسترسی: ۱۴۰۲/۶/۹. قابل مشاهده در <https://psri.ir/?id=76mgzj6d67>
۱۵. هاشمیان، هادی (۱۳۸۸). دو نظام‌نامه مدارس ایرانیان در قفقاز. پیام بهارستان، ۵.
۱۶. تربیت [نشریه]. شماره ۳۹۱. دوم رجب سال ۱۳۲۱ ق.
۱۷. تربیت [نشریه]. شماره ۳۰۲. چهارم شوال سال ۱۳۲۱ ق.